

Jan Duraj*

PRZESŁANKI POWSTANIA SPÓŁDZIELNI SOCJALNYCH W POLSCE I ZRÓŻNICOWANIE PRZEDMIOTU ICH DZIAŁANIA

1. WSTĘP

Zasadniczym celem artykułu jest przedstawienie podstawowych przesłanek powstania spółdzielni socjalnych w Polsce i wskazanie na zróżnicowanie przedmiotu ich działalności.

Spółdzielnie socjalne podejmują i realizują ważne i różnorodne zadania gospodarczo-społeczne i jak każde przedsiębiorstwo społeczne zaistniały i działają w specyficznym środowisku społeczno-gospodarczym dla realizacji wielu złożonych celów i zadań o charakterze społecznym.

Aktualną formalno-prawną podstawą utworzenia i działania spółdzielni socjalnych w Polsce tworzy *Ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych* (Dziennik Ustaw z dnia 5 czerwca 2006 r.).

Główną tezą artykułu jest twierdzenie, że zasadniczymi przesłankami powstania i działania spółdzielni socjalnych w Polsce są potrzeby ograniczania wykluczenia społecznego. Teza ta będzie zweryfikowana *ex post* przez zbadanie głównych przedmiotów działania spółdzielni socjalnych w Polsce.

Sposób realizacji celu opracowania. Opracowanie składa się z trzech części. Pierwsza zawiera rozważania teoretyczne odnoszące się do pojęcia spółdzielni socjalnej oraz przesłanek ich działalności, które zostały wkomponowane w szerszy nurt społecznych i ekonomicznych jej desygnatów oraz problemów kształtowania kapitału społecznego. Druga część opracowania wskazuje na liczebność i rozmieszczenie przestrzenne spółdzielni socjalnych w Polsce w latach 2005–2011. Trzeci fragment pracy dotyczy wyników analizy przedmiotu działania spółdzielni socjalnych w badanych przedsiębiorstwach ekonomii społecznej.

Dla realizacji zadań empirycznych wykorzystano dwa odmienne źródła pochodzenia danych liczbowych. Pierwszym z nich są wyniki badań przeprowadzonych przez Ogólnopolski Związek Rewizyjny Spółdzielni Socjalnych i za-

* Prof. dr hab., Katedra Analizy i Strategii Przedsiębiorstwa, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Uniwersytet Łódzki, 90-214 Łódź, ul Rewolucji 1905 r. nr 41.

mieszczony na stronie internetowej w listopadzie 2011 r. (www.ozrss.pl/klod.htm). Drugim źródłem jest internetowa baza NGO (www.bazy.ngo.pl).

Wykorzystanie wymienionych odmiennych źródeł danych liczbowych w realizacji celu opracowania nie może być w pełni satysfakcjonujące z uwagi na istniejące rozbieżności w liczebności badanych jednostek. Z tego względu materiały dowodowe zawarte w drugiej i trzeciej części artykułu stanowią oddzielne i nieporównywalne fragmenty pracy.

Opracowanie uznane może być za przyczynek naukowy wypełniający w pewnym zakresie potrzebę poznania i upowszechnienia motywów, warunków i efektów tworzenia i działania spółdzielni społecznych w Polsce.

2. POJĘCIE SPÓŁDZIELNI SOCJALNEJ ORAZ PRZESŁANKI JEJ POWSTANIA I DZIAŁANIA

Zdefiniowanie spółdzielni socjalnej nie jest zadaniem łatwym do jednoznacznego i związłego określenia cech identyfikujących i różniących tę jednostkę. Trudność ta wynika ze specyficznego charakteru tej jednostki, warunków jej działania oraz sposobów realizacji statutowych celów.

Specyficzny charakter działania spółdzielni socjalnych uwidacznia się głównie w adresowaniu ustawy o spółdzielniach socjalnych do relatywnie wąskiej grupy osób, określanych jako jednostki wykluczone społecznie. Natomiast warunki działania i sposoby realizacji statutowych celów spółdzielni socjalnych odnoszą się do podejmowania i realizowania działań gospodarczych przez te jednostki dla realizacji celów społecznych.

To trójwymiarowe spojrzenie na spółdzielnie socjalne sprzyja postrzeganiu ich jako wyodrębnionej jednostki gospodarczej posiadającej osobowość prawną, prowadzącej w sposób trwały w oparciu o osobistą pracę członków określoną działalność dla realizacji celów społecznych na własny rachunek, ryzyko i odpowiedzialność. Tego rodzaju definicja spółdzielni socjalnej jest określeniem zbliżonym do pojęcia przedsiębiorstwa jako takiego. Z jednej strony, akcentując osobowość prawną wskazuje bowiem, iż spółdzielnia w rozumieniu prawa cywilnego jest osobą prawną i posiada przeto pełną zdolność do czynności prawnych. Z drugiej strony, spółdzielnie socjalne, podobnie jak inne spółdzielnie i jednostki gospodarcze, działają jako przedsiębiorstwa. Podlegają przeto tym samym przepisom, które dotyczą przedsiębiorstw i działają w sferze gospodarczej na tych samych zasadach.

Przyjęte przez Sejm Rzeczypospolitej Polskiej rozwiązania prawne w zakresie tworzenia i działania spółdzielni socjalnych wiążą się z realizacją rekomendacji Międzynarodowej Organizacji Pracy z 2002 r. dla promocji i rozwoju spółdzielczości w krajach Unii Europejskiej. Tym samym wpisane mogą być

w strategię nie tylko rozwoju kapitału ludzkiego i społecznego, lecz także w realizację zasady swobody prowadzenia działalności gospodarczej i swobody przepływu kapitału w Unii Europejskiej. Tym samym otwierają one wraz z postępem informatycznym i rozwojem Internetu możliwości podejmowania przez spółdzielnie socjalne działań wykraczających poza lokalne środowisko gospodarcze i społeczne.

Wyodrębnienie organizacyjne spółdzielni socjalnej przejawia się w zdolności do realizacji celów przez określoną grupę spółdzielców w sposób samodzielny, posiadaniu określonego rachunku bankowego, wpisu do Krajowego Rejestru Sądowego oraz organów władzy spółdzielni. Tą określoną grupą spółdzielców należących do jej założycieli mogą być osoby bezrobotne, osoby niepełnosprawne oraz inne jednostki zaliczane do osób z grupy wykluczonych społecznie.

To wyodrębnienie grupy osób, odnoszące się do kręgu co najmniej pięciu i co najwyżej pięćdziesięciu osób fizycznych, będących założycielami spółdzielni socjalnej, nie wyklucza założenia spółdzielni socjalnej przez przekształcenie organizacji będącej jednostką prawną. Możliwość ta jest jednak ograniczona do przekształcenia spółdzielni inwalidów lub spółdzielni niewidomych w spółdzielnię socjalną. Utworzona w ten sposób spółdzielnia socjalna może liczyć więcej niż pięćdziesięciu członków.

Założycielami i członkami spółdzielni mogą być osoby posiadające pełną oraz ograniczoną zdolność do czynności prawnych. W skład członków spółdzielni wchodzić mogą również osoby nie kwalifikujące się do wyżej wymienionych kategorii. Uzasadnienie zatrudnienia takich osób zawiera się w wykorzystaniu ich szczególnych kwalifikacji i kompetencji, których nie posiadają pozostali członkowie spółdzielni. Nie mogą oni jednak stanowić więcej niż 20% ogólnej liczby członków spółdzielni socjalnej. Tego rodzaju ograniczenie jest naturalną konsekwencją podejmowanej i realizowanej nie tylko przez spółdzielnie socjalne przedsiębiorczości społecznej. Jest ono także związane z tworzeniem warunków skutecznej i efektywnej realizacji koncepcji *praca zamiast zasiłku* (*workfare*). W tym systemie beneficjenci zasiłku muszą w zamian wykonywać jakąś pracę. *Workfare* nie jest bowiem dobrowolne i nie powinno być mylone z wolontariatem.

Członkostwo w spółdzielni socjalnej mogą nabyć także organizacje pozarządowe oraz gminne osoby prawne, które w swych statutowych celach mają zawarte powinności działania na rzecz reintegracji społecznej i zawodowej mieszkańców lokalnej społeczności.

Spółdzielnia socjalna jest jednostką organizacyjną, która posiada cechy typowe dla przedsiębiorstwa społecznego. Jest to zorganizowana samodzielna jednostka organizacyjna, określająca przez grupę założycieli zasadnicze cele i zadania do realizacji oraz formułująca środki i sposoby efektywnego ich użycia przy zapewnieniu skutecznej kontroli określonych działań. Jej powstanie i prowadze-

nie przez nią działalności gospodarczej, społecznej i oświatowej na rzecz swoich członków i środowiska lokalnego jest uwarunkowane kilkoma istotnymi warunkami organizacyjnymi¹. Jednym z nich jest zdolność do zorganizowania sprawnych i efektywnych działań przez określoną grupę założycieli spółdzielni w obrębie społecznej i zawodowej reintegracji członków spółdzielni, drugim zaś – możliwość skutecznego sprawowania kontroli działalności spółdzielni przez każdego spółdzielcę i wszystkich jej członków. Każdy bowiem ze spółdzielców zobowiązany jest do wspólnej pracy na rzecz spółdzielni i współzarządzania.

Nadto zyski wypracowane z działalności gospodarczej muszą z mocy konstytucji spółdzielni socjalnej przyjąć charakter społeczny. Ten imperatyw ustawy wskazuje, iż osiągnięte nadwyżki finansowe muszą zostać wykorzystane przez same spółdzielnie dla dalszego ich zainwestowania dla dobra swych członków. O społecznym charakterze spółdzielni socjalnej decyduje bowiem prymat działalności społecznej nad działalnością gospodarczą. Ten aspekt społeczny działania spółdzielni socjalnych wynika przede wszystkim z samej istoty spółdzielczości. Spółdzielnia jest bowiem formą przedsiębiorstwa ekonomii społecznej i przeto osiąganie przez nią zysku nie jest celem samym w sobie. Jest instrumentem i zarazem warunkiem realizacji celów statutowych.

Spółdzielcy są jednocześnie pracownikami spółdzielni socjalnej i jako tacy mają najważniejszy wpływ na wykreowanie określonych kierunków, środków i sposobów działania spółdzielni. Nadto, spółdzielnie socjalne winny w coraz większym stopniu działać na rzecz usamodzielniania się swych członków, rozwijania postaw przedsiębiorczych i odpowiedzialności za swój los i jakość życia społecznego. Tego rodzaju przesłanka powstania i działania spółdzielni socjalnych związana jest integralnie z tworzeniem i umacnianiem warunków wzrostu wartości kapitału ludzkiego i kapitału społecznego.

Wskazanie na tego rodzaju przesłankę, która może uchodzić także za wiodącą przyczynę powstawania i rozwoju działalności spółdzielni socjalnych, uzasadnione jest koniecznością traktowania kapitału społecznego jako dobra publicznego. Tym samym istniejące na poziomie zarówno członków spółdzielni socjalnej, jak i w środowisku lokalnym zaufanie, struktura sieci oraz normy i wartości są najważniejszymi determinantami poziomu kapitału społecznego na tych dwóch poziomach jego zróżnicowania². On zaś sam wyznacza stopień w jakim:

(...) grupa jest w stanie efektywnie wykonywać swoje zadania i sprawować kontrolę nad jednostką, ale i także jak daleko jest atrakcyjnym obiektem dla swoich członków, może ich motywować

¹ Spółdzielnia socjalna może także prowadzić działalność społecznie użyteczną w obszarze zadań publicznych określonych w *Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie*, DzU 2003, nr 96, poz. 873, z późn. zm., ogłoszonymi m. in. w: DzU 2005, Nr 155, poz. 1298; Nr 169, poz. 1420; Nr 175, poz. 1462; Nr 249, poz. 2104.

² Zob. K. Zajądła, *Nowe formy kapitału społecznego wsi. Studium przypadku lokalnych grup działania z Województwa Łódzkiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011, s. 24.

do działań na swoją rzecz i na rzecz innych jej członków, a jej członkowie są dla siebie nawzajem społecznie znaczący³.

Takie podejście w pełni uzasadnia wyeksponowanie znaczącej roli i wiodącego znaczenia solidarności, partnerstwa, partycypacji i samorządności w zarządzaniu spółdzielnią socjalną. Są to bowiem wartości, które z jednej strony powszechnie uznawane są za fundamentalne dla rozwoju kapitału ludzkiego i kapitału społecznego, z drugiej zaś wyznaczają zasadnicze strategie społecznej i gospodarczej działalności spółdzielni socjalnej. Należy je uznać za powszechne i zarazem wiodące paradygmaty nie tylko zarządzania spółdzielniami socjalnymi, lecz także społecznie odpowiedzialnego biznesu.

Notabene, wizerunek społecznie odpowiedzialnego biznesu w sposób najpełniejszy przystaje do przedsiębiorstw społecznych.

Wyodrębnienie organizacyjne znajduje swój wyraz w rejestrze spółdzielni socjalnej w Krajowym Rejestrze Sądowym. Wpis spółdzielni socjalnej do tego rejestru nie obciąża kapitału założycieli. Spółdzielnia socjalna nie uiszcza bowiem opłaty sądowej od wniosku o wpis tej spółdzielni do Krajowego Rejestru Sądowego oraz nie uiszcza opłaty za ogłoszenie tego wpisu w Monitorze Sądowym i Gospodarczym. Spółdzielnia socjalna jest samodzielną organizacją, należąca do jednej z form organizacji III Sektora.

Wyodrębnienie organizacyjne jest podstawą zorganizowania i prowadzenia działalności spółdzielni socjalnej na własny rachunek i ryzyko. Jest to rachunek i ryzyko szczególnego rodzaju. Ten specyficzny rodzaj wyodrębnionego rachunku spółdzielni – tak jak i ryzyka jej działania – uwidacznia się w zintegrowaniu działalności gospodarczej z działalnością społeczną tej jednostki. Spółdzielnia socjalna jest bowiem jedną z form przedsiębiorstwa społecznego, w którym prowadzona działalność gospodarcza służy umocnieniu i rozwojowi kapitału ludzkiego i społecznego. Rozwój zaś kapitału ludzkiego i kapitału społecznego jest przesłanką osiągnięcia większej skuteczności i efektywności działalności gospodarczej spółdzielni⁴.

W definiowaniu pojęcia spółdzielni socjalnej jako formy przedsiębiorstwa społecznego nie powinno zabraknąć wskazania na szczególny charakter tej jednostki⁵. Nie chodzi tutaj tylko o wielkość, czy też przedmiot zorganizowanego

³ J. Bartkowski, *Kapitał społeczny i jego oddziaływanie na rozwój w ujęciu socjologicznym*, [w:] M. Herbst (red.), *Kapitał ludzki i społeczny a rozwój regionalny*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2007, s. 82, [za:] K. Zająca, *op. cit.*, s. 24.

⁴ L. Prusak, D. Cohen, *How to Invest in Social Capital*, „Harvard Business Review”, June 2001, s. 86–93; R. Ford, *Developing Social Capital*, „Human Resources Professional” 1999, No. 26(6), s. 293 i nast.

⁵ Za główne organizacje funkcjonujące w ramach ekonomii społecznej uznać można spółdzielnie i firmy społeczne (*social firms*), organizacje wzajemnościowe, stowarzyszenia, fundacje, trusty na rzecz rozwoju zatrudnienia (*employment development trust*), organizacje pośrednictwa pracy, przedsiębiorstwa wspólnotowe (*community businesses*), punkty handlowo-usługowe

samodzielnego funkcjonowania spółdzielni, lecz także o wyeksponowanie unikatowego charakteru celu i misji jej działania. Można bowiem wskazać, że spółdzielnia socjalna to innowacyjna inicjatywa, w której odnajdujemy nowe wyzwania i potrzeby stosowania niestandardowych technik i sposobów rozwiązywania problemów społecznych⁶.

Zintegrowanie działalności komercyjnej z działalnością społeczną, mające miejsce w spółdzielniach socjalnych, ma charakter teleologiczny. Podstawowym celem działania spółdzielni jest bowiem tworzenie wartości społecznej oraz wartości ekonomicznej przez te przedsiębiorstwa. Tworzenie wartości społecznej oznacza ograniczenie zagrożeń i kreację szans ekonomicznych dla ludzi ubogich, zatrudnianie osób niepełnosprawnych, ochronę środowiska naturalnego, wzrost poziomu edukacji, wzrost skuteczności i efektywności obrony praw człowieka, wspieranie rozwoju społeczeństwa obywatelskiego itp.

Tego rodzaju bardzo bogaty i zróżnicowany przedmiotowo obszar działalności spółdzielni socjalnych wskazuje, że przedsiębiorstwa te mają do zrealizowania niezmiernie ważną, rozległą i trudną misję społeczną. Waga i znaczenie tej misji społecznej są wprost proporcjonalne do wzrostu złożoności i trudności rozwiązania nie tylko problemów wykluczenia społecznego i negatywnych jego efektów, lecz także odnoszą się do kwestii edukacji, kultury, sztuki, ekologii, bezpieczeństwa, sportu, turystyki itp.

Tworzenie wartości ekonomicznej związane jest z osiąganiem i przeznaczaniem dochodów na realizację wartości społecznych. W podstawowym celu działania spółdzielni socjalnych manifestuje się dwoisty, kompleksowy i zarazem komplementarny charakter obu wyróżnionych wartości. Wartość ekonomiczna spółdzielni nie może stanowić celu samego w sobie i zawsze ma służebny charakter względem celów społecznych. Realizacja wartości społecznych wymaga zaś stworzenia trwałych ekonomicznych podstaw i finansowych warunków sprzyjających umacnianiu i rozwijaniu wartości społecznych. Wymóg ten odnajdujemy w sposób widoczny w definicji przedsiębiorstwa społecznego sformułowanej przez OECD.

OECD za przedsiębiorstwo społeczne, a zatem i za spółdzielnię socjalną, uznaje jakąkolwiek zorganizowaną działalność prywatną prowadzoną dla dobra publicznego, która jest realizowana według strategii rynkowych, ale której głównym celem nie jest maksymalizacja zysku, lecz osiągnięcie określonych celów ekonomicznych i społecznych oraz która proponuje innowacyjne rozwiązania problemów wykluczenia społecznego oraz bezrobocia.

Można powiedzieć, że ekonomiczny charakter działania spółdzielni socjalnej jest niezbędną podstawą realizacji przez nią wewnętrznych i zewnętrznych

o charakterze charytatywnym (*charities' trading arms*) itp. (OECD, *The non-profit sector in a changing economy*, OECD, Paryż 2003, s. 299).

⁶ A. M a n c i n o, A. T h o m a s, *An Italian Pattern of Social Enterprise The Social Cooperative*, „Nonprofit Management & Leadership”, Spring 2005, Vol. 15, No. 3, s. 357.

celów społecznych, a więc wzrostu wartości kapitału ludzkiego i kapitału społecznego. Obie te kategorie są z sobą ściśle powiązane. Kapitał ludzki jest bowiem pojęciem odnoszącym się do wiedzy i kwalifikacji oraz umiejętności i motywacji pracowników i członków organizacji. Kapitał społeczny obejmuje społeczne wartości zaufania, współpracy, wzajemności, które są podstawą budowania pozytywnych relacji między obywatelami i które stanowią fundament skutecznego funkcjonowania demokracji oraz gospodarki rynkowej⁷. Kapitał ten należy postrzegać nie tylko jako narzędzie pomiaru realnie istniejącego potencjału społecznego uczestnictwa i współdziałania członków spółdzielni dla dobra lokalnej społeczności, lecz także jako zbiór podstawowych zmiennych, wykorzystywanych w procesie tworzenia i podtrzymywania więzi społecznej w tych społecznościach⁸.

Wypowiedź o komplementarnym charakterze relacji zachodzących między kapitałem ludzkim i kapitałem społecznym wzmocnić można powołując się na koncepcję kapitału społecznego J. Colemana. Jego zdaniem kapitał społeczny, podobnie jak inne formy kapitału, jest produktywny umożliwiając osiągnięcie pewnych celów, które nie byłyby możliwe do osiągnięcia, gdyby go brakowało⁹.

Dla rozważań nad powstawaniem i funkcjonowaniem spółdzielni socjalnych nieodzowne staje się wydobycie także tej zmiennej kapitału społecznego, którą jest gotowość do stowarzyszenia się celem tworzenia i podtrzymywania więzi społecznych¹⁰ oraz rozwoju i usprawniania procesów demokratyzacji¹¹. Nie jest to wyczerpujące określenie kapitału społecznego. Koncepcja społecznego kapitału jest złożoną i zarazem niezmiernie obszerną perspektywą teoretyczną, która jest trudna do wyrażenia jednym zdaniem. Kapitał ten jest bowiem oparty na społecznym zaangażowaniu, zaufaniu, wymianie informacji i zasobów¹². Zmienne te ułatwiają współpracę i wymianę zasobów oraz kreują wartości organizacyjne, które w przypadku spółdzielni socjalnej uwidaczniają się w wewnętrznej skuteczniejszej i pełniejszej współpracy oraz zewnętrznych efektyw-

⁷ E. Backman, S. R. Smith, *Healthy Organizations, Unhealthy Communities?*, „Nonprofit Management & Leadership” 2000, Vol. 10, No. 4, s. 357–360.

⁸ D. Walczak-Duraj, *Poziom i specyfika uczestnictwa kobiet wiejskich w życiu społeczno-politycznym*, „Humanizacja pracy” 2008, nr 3–4, s. 16.

⁹ J. S. Coleman, *Foundations of Social Theory*, The Belknap Press, Cambridge (MA), 1990, s. 300.

¹⁰ J. S. Coleman, *Social Capital in the Creation of Human Capital*, „American Journal of Sociology” 1998, Vol. 94, s. 95–120, supplement.

¹¹ R. D. Putnam, *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 1995, s. 289.

¹² H. H. Brower, F. D. Schoorman, H. H. Tan, *A Model of Relational Leadership: The Integration of Trust, and Leader Member Exchange*, „Leadership Quarterly” 2000, No. 11, s. 229–232.

niejszych relacjach ze społecznością lokalną¹³. Co więcej, są warunkiem nieodzownym dla podjęcia i realizacji określonych zadań w społecznej przestrzeni realizowanych celów ekonomiczno-społecznych.

Spółdzielnia socjalna jest niezależną od państwa podstawową jednostką organizacyjną realizującą cele społeczne przez wykorzystanie osiągniętych dochodów gospodarczych. Jest ono „zmaterializowaną” formą przedsiębiorczości społecznej, w której ma miejsce walka z wykluczeniem społecznym przez integrację gospodarczą i społeczną pracowników. Spółdzielcy są bowiem jednocześnie pracownikami spółdzielni socjalnej i jako tacy mają najważniejszy wpływ na jej wyniki ekonomiczne oraz kierunki i sposoby działania w przyszłości.

3. ANALIZA LICZEBNOŚCI I ROZMIESZCZENIA PRZESTRZENNEGO SPÓŁDZIELNI SOCJALNYCH W POLSCE W LATACH 2005–2011

Dotychczasowej działalności spółdzielni socjalnych w Polsce nie należy jeszcze przypisywać znaczących sukcesów, ani też nadzwyczajnych słabości. Jak każda organizacja mają one na „swym koncie” zarówno sukcesy, jak i porażki, a ich funkcjonowanie napotyka zarówno na bariery, jak i znajduje wsparcie ze strony środowisk lokalnych. Można powiedzieć, że już samo powstanie i funkcjonowanie tego rodzaju przedsiębiorstw społecznych potraktowane może być jako swego rodzaju sukces przedsiębiorczy i zarazem przedmiotowa nadzieja przedsiębiorców na spełnienie oczekiwań własnych i środowiskowych.

Istniejący dotychczas brak kompleksowych badań naukowych nad powstawaniem i efektami działania tego rodzaju przedsiębiorstw społecznych w Polsce jest zrozumiały. Funkcjonują one od 2005 r. i nie stanowią znacząco liczebnej grupy jednostek posiadających osobowość prawną. Tym niemniej analiza ich liczebności i rozmieszczenia terytorialnego wydaje się uzasadniona potrzebami przeprowadzenia wstępnej oceny diagnostyki ekonomicznej i społecznej.

Przedstawiając analizę dynamiki i struktury spółdzielni socjalnych w Polsce w latach 2005–2011 z wykorzystaniem danych zestawionych, obliczonych i podanych przez Ogólnopolski Związek Rewizyjny Spółdzielni Socjalnych, wskazać należy, iż mamy do czynienia raczej z umiarkowanym tempem wzrostu liczby tych jednostek oraz z nie dość równomiernym ich rozmieszczeniem w poszczególnych województwach (zob. tab. 1 oraz rys. 1).

¹³ N. K. King, *Social Capital and Nonprofit Leaders*, „Nonprofit Management & Leadership” 2004, Vol. 10, No. 4, s. 473.

Tabela 1

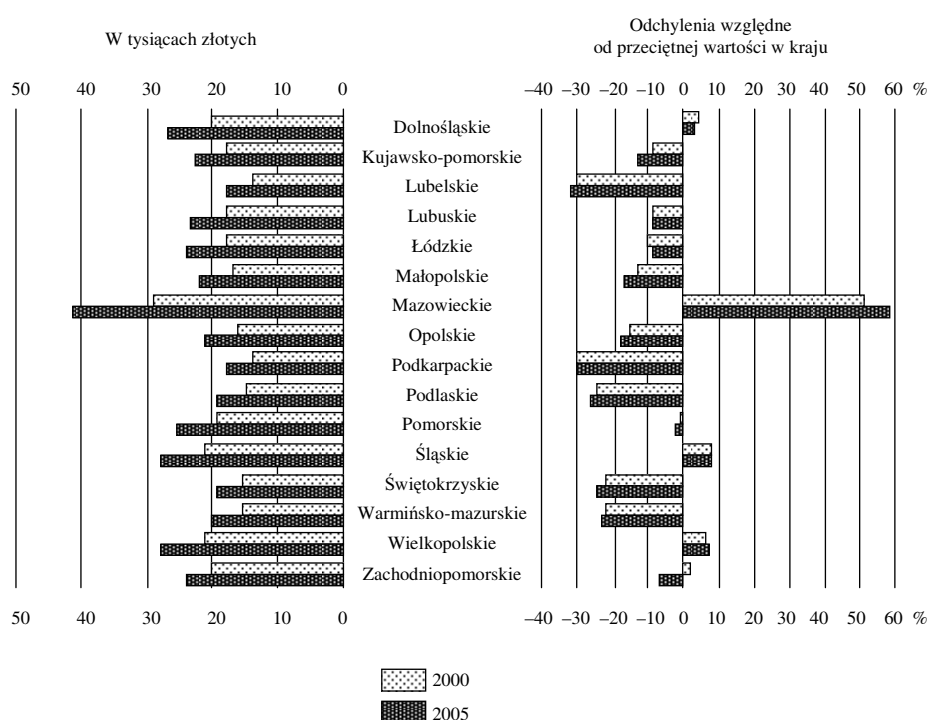
Liczba spółdzielni socjalnych w Polsce w latach 2005–2011

Wyszczególnienie		Lata						Razem	
		2005	2006	2007	2008	2009	2010		2011
Polska		30	31	66	22	33	106	102	390
Województwo	dolnośląskie	3	2	5	1	2	6	4	23
	kujawsko-pomorskie	0	1	4	2	3	7	4	21
	lubelskie	1	0	4	1	2	5	4	17
	lubuskie	1	0	2	2	0	7	2	14
	łódzkie	3	2	4	2	6	6	13	36
	małopolskie	3	3	5	0	3	6	12	32
	mazowieckie	3	2	8	5	1	12	11	42
	opolskie	2	2	0	1	1	1	5	12
	podkarpackie	2	0	4	0	2	4	2	14
	podlaskie	0	0	1	0	0	4	2	7
	pomorskie	0	4	2	1	5	5	4	21
	śląskie	2	4	16	3	2	13	8	48
	świętokrzyskie	1	0	0	2	0	2	2	7
	warmińsko-mazurskie	2	5	3	1	3	6	6	26
	wielkopolskie	7	4	7	1	2	15	11	47
zachodniopomorskie	0	2	1	0	1	7	12	23	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: www.ozrss.pl/klod.htm

W 2005 r. w Polsce zarejestrowanych było 30 spółdzielni socjalnych, przy czym najwięcej z nich powstało w województwie wielkopolskim (7 spółdzielni). W tym okresie nie została założona ani jedna spółdzielnia socjalna w czterech następujących województwach: kujawsko-pomorskie, podlaskie, pomorskie oraz zachodniopomorskie. Wydawać by się mogło, że większość spółdzielni socjalnych powstałych w 2005 r. znalazła się na terenie województw, w których wartość produktu krajowego brutto przypadająca na jednego mieszkańca była relatywnie najmniejsza. Okazuje się jednak, iż tego rodzaju przypuszczenie nie znajduje odzwierciedlenia w rzeczywistości. Zestawiając liczbę utworzonych w 2005 r. spółdzielni socjalnych w poszczególnych województwach z wartością produktu krajowego brutto przypadającą na jednego mieszkańca wytworzonego w tych województwach zauważyć można, iż we wszystkich województwach,

w których odchylenie względne wartości PKB przypadającego na jednego mieszkańca od przeciętnej jego wartości w kraju obliczone dla lat 2000–2005 przyjęło wartości dodatnie, miało miejsce powstanie spółdzielni społecznych. I tak, w najdynamiczniej rozwijającym się w owym okresie województwie mazowieckim utworzono trzy spółdzielnie, w województwie śląskim – dwie spółdzielnie, w wielkopolskim siedem spółdzielni oraz dolnośląskim – trzy spółdzielnie. Można zauważyć, że w tych województwach powstało w 2005 r. łącznie 15 spółdzielni społecznych (zob. tab. 1 i rys. 1).

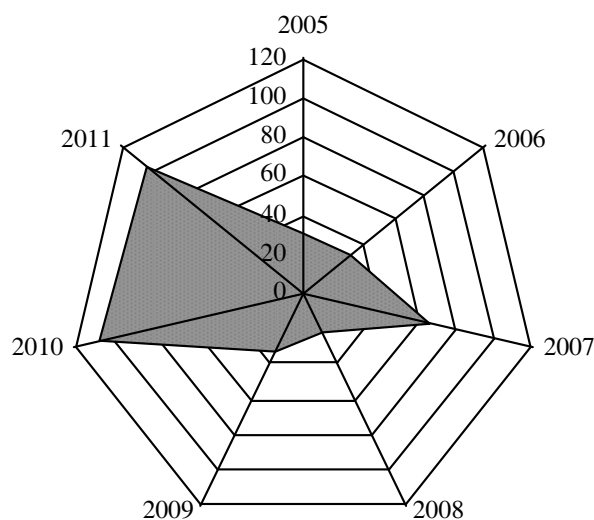

Rys. 1. Wartość PKB na jednego mieszkańca w Polsce według województw w latach 2000–2005
 Źródło: <http://www.egospodarka.pl/25724,GUS-o-PKB-w-rachunkach-regionalnych-2005,1,39,1.html>

Również i w województwach o największym ujemnym odchyleniu względnym PKB od krajowej wartości przeciętnej w okresie od 2000 do 2005 r. miało miejsce powstanie sześciu spółdzielni społecznych (po jednej spółdzielni w woje-

wództwie lubuskim i świętokrzyskim, po dwie spółdzielnie w województwach podkarpackim i warmińsko-mazurskim). Natomiast w województwie podlaskim, w którym odchylenie względne PKB od krajowej wartości przeciętnej w 2005 r. miało wartość ujemną, pierwsza spółdzielnia socjalna powstała w 2007 r.

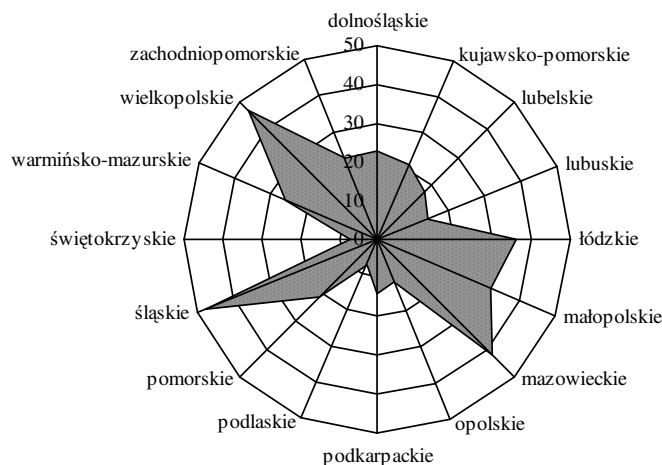
Analiza przebiegu powstawania tego rodzaju przedsiębiorstw społecznych wskazuje także, iż w badanym okresie, tj. w latach 2005–2011 mamy do czynienia z dość zróżnicowaną dynamiką przyrostu liczby tych jednostek (zob. rys. 2). W ostatnich dwóch latach badanego okresu powstało łącznie 208 spółdzielni socjalnych, które stanowią 53,3% ogółu analizowanych jednostek.

Rys. 2. Liczba powstających spółdzielni socjalnych w Polsce w latach 2005–2011.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: www.ozrss.pl/klod.htm

Wszystkie spółdzielnie socjalne są dość nierównomiernie zlokalizowane w poszczególnych województwach. W pięciu województwach (łódzkie, małopolskie, mazowieckie, śląskie i wielkopolskie) zlokalizowanych jest 52,6% ogółu spółdzielni socjalnych. We wszystkich tych jednostkach administracyjnych funkcjonowało co najmniej 32 spółdzielni socjalnych (zob. tab. 1 i rys. 3).

Rys. 3 . Liczba spółdzielni socjalnych według województw w Polsce w 2011 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: www.ozrss.pl/klod.htm

4. ANALIZA OBSZARÓW DZIAŁANIA SPÓŁDZIELNI SOCJALNYCH W POLSCE W 2009 I 2011 R.

W funkcjonowaniu spółdzielni socjalnych w Polsce w badanym okresie wyróżnić można wiele różnorodnych działań. Dadzą się one zgrupować w pięciu następujących obszarach. Należą do nich:

- a) zabezpieczenie społeczne,
- b) integracja i aktywizacja społeczna,
- c) prawa i wolności człowieka i obywatela,
- d) nauka, kultura, edukacja i wychowanie oraz
- e) bezpieczeństwo publiczne i obrona narodowa.

Już sama powyższa specyfikacja głównych obszarów działania spółdzielni socjalnych w Polsce wskazuje, że nie stanowią one jednorodnych organizacji ze względu na podejmowane i realizowane zadania oraz rodzaj uprawianej działalności.

Generalnie biorąc, można powiedzieć, że największa koncentracja działalności spółdzielni socjalnych dotyczy integracji i aktywizacji społecznej oraz zabezpieczenia społecznego i nauki, kultury, edukacji i wychowania (zob. tab. 2). Te trzy obszary działania spółdzielni socjalnych grupowały blisko 90% ogółu spółdzielni funkcjonujących w badanych latach. Wykorzystując dane liczbowe zawarte w Portalu Organizacji Pozarządowych wskazać można na to, iż większość

spółdzielni socjalnych powstających w latach 2009–2011 podjęła działalność na rzecz realizacji celów integracji i aktywizacji społecznej (48 jednostek) oraz w obszarze nauki, kultury, edukacji i wychowania (15 jednostek) – zob. tab. 2.

Tabela 2

Liczba spółdzielni socjalnych w Polsce według obszarów działalności w roku 2009 i 2011

Obszary działania spółdzielni socjalnych	Liczba spółdzielni w roku	
	2009	2011
Zabezpieczenie społeczne	26	36
Integracja i aktywizacja społeczna	147	195
Prawa i wolności człowieka i obywatela	18	21
Nauka, kultura, edukacja i wychowanie	21	36
Bezpieczeństwo publiczne i obrona narodowa	9	10
Razem	221	298

Źródło: opracowanie własne za Portal Organizacji Pozarządowych; www.Bazy.ngo.pl październik 2009 i listopad 2011.

Tabela 3

Liczba spółdzielni socjalnych w Polsce realizujących działalność z zakresu zabezpieczenia społecznego według wskazań Portalu Organizacji Pozarządowych w 2009 i 2011 r.

Obszar i rodzaje działalności spółdzielni socjalnych		Liczba spółdzielni w roku	
		2009	2011
Zabezpieczenie społeczne (N= 26 i 36)	pomoc społeczna, w tym pomoc rodzinom i osobom w trudnej sytuacji życiowej oraz wyrównywanie szans tym rodzinom i osobom	23	25
	zapewnienie zorganizowanej opieki byłym żołnierzom zawodowym, inwalidom wojennym i wojskowym oraz kombatantom	0	1
	działalność charytatywna	26	9
	ochrona i promocja zdrowia	5	6
	przeciwdziałanie uzależnieniom i patologiom	.	1
	działania na rzecz osób niepełnosprawnych	15	19
Razem*		26	36

* Liczba spółdzielni socjalnych według obszarów działalności nie sumuje się do 298, ponieważ spółdzielnie socjalne mogły wskazać więcej niż jeden rodzaj działalności (dotyczy tab. 3–7).

Źródło: jak do tab. 2.

Tabela 4

Liczba spółdzielni socjalnych w Polsce realizujących działalność z zakresu integracji i aktywizacji społecznej według wskazań Portalu Organizacji Pozarządowych w 2009 i 2011 r.

Obszar i rodzaje działalności spółdzielni socjalnych		Liczba spółdzielni w roku	
		2009	2011
Integracja i aktywizacja społeczna (N=147 i 185)	promocja zatrudnienia i aktywizacja zawodowa osób pozostających bez pracy i zagrożonych zwolnieniem z pracy	147	153
	działalność wspomagająca rozwój gospodarczy, w tym rozwój przedsiębiorczości	22	24
	działalność wspomagająca organizacje pozarządowe	.	3
	działalność wspomagająca rozwój wspólnot i społeczności lokalnych	23	27
	działania na rzecz integracji europejskiej oraz rozwijania kontaktów i współpracy między społeczeństwami	7	8
	promocja i organizacja wolontariatu	8	13
	działalność wspomagająca organizacje pozarządowe oraz organizacje i jednostki kościoła katolickiego, innych kościołów oraz jednostki samorządu terytorialnego	10	3
Razem	147	185	

Źródło: jak do tab. 2.

Tabela 5

Liczba spółdzielni socjalnych w Polsce realizujących działalność z zakresu prawa i wolności człowieka i obywatela według wskazań Portalu Organizacji Pozarządowych w 2009 i 2011 r.

Obszar i rodzaje działalności spółdzielni socjalnych		Liczba spółdzielni w roku	
		2009	2011
Prawa i wolności człowieka i obywatela (N=18 i 21)	działalność na rzecz rodziny, macierzyństwa, rodzicielstwa, upowszechnianie i ochrona praw dziecka	1	1
	działalność na rzecz równych praw kobiet i mężczyzn	2	4
	działalność na rzecz mniejszości narodowych	6	7
	upowszechnianie i ochrona praw kobiet oraz działalność na rzecz równych praw kobiet i mężczyzn	3	4
	upowszechnianie i ochrona wolności i praw człowieka oraz swobód obywatelskich, a także działań wspomagających rozwój demokracji	14	14
	upowszechnianie i ochrona praw konsumentów	1	3
	promocja i organizacja wolontariatu	8	13
	działalność wspomagająca organizacje pozarządowe oraz organizacje i jednostki kościoła katolickiego, innych kościołów oraz jednostki samorządu terytorialnego	10	3
Razem	18	21	

Źródło: jak do tab. 2.

Tabela 6

Liczba spółdzielni socjalnych w Polsce realizujących działalność z zakresu nauka, kultura, edukacja i wychowanie według wskazań Portalu Organizacji Pozarządowych w 2009 i 2011 r.

Obszar i rodzaje działalności spółdzielni socjalnych		Liczba spółdzielni w roku	
		2009	2011
Nauka, kultura, edukacja i wychowanie (N=21 i 26)	podtrzymywanie tradycji narodowej, rozwój świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej	5	5
	promocja Rzeczypospolitej Polskiej za granicą	.	1
	działalność na rzecz mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego	.	7
	nauka, edukacja, oświata i wychowanie	19	20
	turystyka, krajoznawstwo oraz wypoczynek dzieci i młodzieży	6	14
	wspomaganie rozwoju techniki, wynalazczości i innowacyjności, rozpowszechnianie i wdrażanie nowych rozwiązań technologicznych w gospodarce	.	1
	kultura, sztuka, ochrona dóbr kultury i tradycji	9	.
	rozwój kultury, sztuki, ochrona dóbr kultury i dziedzictwa narodowego	7	12
	wspieranie i upowszechnianie kultury fizycznej i sportu	9	10
ekologia i ochrona zwierząt oraz ochrona dziedzictwa przyrodniczego	7	9	
Razem		21	26

Źródło: jak do tab. 2.

Tabela 7

Liczba spółdzielni socjalnych w Polsce realizujących działalność z zakresu bezpieczeństwo publiczne i obrona narodowa według wskazań Portalu Organizacji Pozarządowych w 2009 i 2011 r.

Obszar i rodzaje działalności spółdzielni socjalnych		Liczba spółdzielni w roku	
		2009	2011
Bezpieczeństwo publiczne i obrona narodowa (N=9 i 10)	porządek i bezpieczeństwo publiczne oraz przeciwdziałanie patologiom społecznym	7	8
	ratownictwo i ochrona ludności	3	3
	pomoc ofiarom katastrof, klęsk żywiołowych, konfliktów zbrojnych i wojen w kraju i za granicą	2	.
Razem		9	10

Źródło: jak do tab. 2.

Te trzy rodzaje działalności są realizowane w 241 jednostkach, które stanowią prawie 80% ogólnej liczby wszystkich spółdzielni socjalnych. Największa liczba spółdzielni socjalnych w Polsce realizuje działalność określoną w tab. 2 jako przeciwdziałanie bezrobociu i rozwój gospodarczy. Udział ten wynosi 51,3%.

W obszarze działań spółdzielni socjalnych zorientowanych na przeciwdziałanie bezrobociu i na rozwój gospodarczy znajdują się trzy zasadnicze cele. Należą do nich: promocja zatrudnienia i aktywizacja zawodowa osób pozostających bez pracy i zagrożonych zwolnieniem z pracy, działalność wspomagająca rozwój gospodarczy, w tym rozwój przedsiębiorczości oraz działalność na rzecz integracji i reintegracji zawodowej oraz społecznej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym.

W obszarze działalności spółdzielni socjalnych określonym jako integracja i aktywizacja zawodowa dominuje promocja zatrudnienia i aktywizacja zawodowa osób pozostających bez pracy i osób zagrożonych zwolnieniem z pracy (zob. tab. 4). Natomiast w działalności spółdzielni socjalnych z zakresu kultury, edukacji i wychowania realizuje się przede wszystkim w nauce, edukacji, oświacie i wychowaniu (odpowiednio 19 i 20 jednostek), turystyce, krajoznawstwie, wypoczynku dzieci i młodzieży (6 i 14 jednostek) oraz kulturze, sztuce, ochronie dóbr kultury i dziedzictwa narodowego (7 i 12 jednostek) – zob. tab. 6.

Działalność na rzecz praw i wolności człowieka oraz obywatela realizowało 21 spółdzielni socjalnych w 2011 r. Była to działalność związana głównie z upowszechnieniem i ochroną wolności i praw człowieka oraz swobód obywatelskich i działań wspomagających rozwój demokracji (14 spółdzielni) oraz promocją i organizacją wolontariatu (13 jednostek) – zob. tab. 5.

W nurcie zasadniczych działań odnoszących się do bezpieczeństwa publicznego i obrony narodowej, które były realizowane w 2011 r. przez 10 spółdzielni, znalazły się głównie prace nad zapewnieniem porządku i bezpieczeństwa publicznego oraz przeciwdziałaniem patologiom społecznym (8 jednostek) – zob. tab. 7.

5. ZAKOŃCZENIE

Spółdzielnia socjalna jest specyficzną wyodrębnioną jednostką gospodarczą, która posiada osobowość prawną, prowadzi w sposób trwały w oparciu o osobistą pracę członków określoną działalność dla realizacji celów społecznych na własny rachunek, ryzyko i odpowiedzialność. Jej powstanie i prowadzenie przez nią działalności nie tylko gospodarczej na rzecz swoich członków i środowiska lokalnego jest uwarunkowane kilkoma istotnymi warunkami. Jednym z nich jest zdolność do zorganizowania sprawnych i efektywnych działań

przez określoną grupę założycieli spółdzielni w obrębie społecznej i zawodowej reintegracji członków spółdzielni, drugim zaś – możliwość skutecznego sprawowania kontroli działalności spółdzielni przez każdego spółdzielcę i wszystkich jej członków. Każdy bowiem ze spółdzielców zobowiązany jest do wspólnej pracy na rzecz spółdzielni i współzarządzania.

Spółdzielnia socjalna jest „zmaterializowaną” formą przedsiębiorczości społecznej, w której ma miejsce walka z wykluczeniem społecznym przez integrację gospodarczą, społeczną, kulturową pracowników. Spółdzielcy są bowiem jednocześnie pracownikami spółdzielni socjalnej i jako tacy mają najważniejszy wpływ na wykreowanie określonych kierunków, środków i sposobów działania spółdzielni. Jednym z nich jest tworzenie i umacnianie warunków wzrostu wartości kapitału ludzkiego i kapitału społecznego. Jest to najważniejsza przesłanka powstania i działania spółdzielni socjalnych.

Pierwsze spółdzielnie socjalne powstały w Polsce w 2005 r. Ich jeszcze niewielka liczebność i zarazem dość nierównomierne terytorialne rozmieszczenie wskazują na demokratyczny i obywatelski charakter rozwoju przedsiębiorczości społecznej w wymiarze lokalnym.

Sformułowana w opracowaniu główna hipoteza badawcza wskazująca, że zasadniczymi przesłankami powstania i działania spółdzielni socjalnych w Polsce są potrzeby ograniczania wykluczenia społecznego okazała się prawdziwym stwierdzeniem. Zdecydowana bowiem większość z badanych spółdzielni socjalnych (65,4%) realizuje liczne zadania z zakresu integracji i aktywizacji społecznej, przy czym aż 82,7% wszystkich jednostek z tej grupy promuje zatrudnienie i zajmuje się aktywizacją zawodową osób pozostających bez pracy i zagrożonych zwolnieniem z pracy.

Badania uwidaczniają również, iż spółdzielnie socjalne podejmują i realizują szereg działań zakwalifikowanych do problemów zabezpieczenia społecznego, praw i wolności człowieka i obywatela, nauki, kultury, edukacji i wychowania oraz bezpieczeństwa publicznego i obrony narodowej.

Jan Duraj

PREMISES OF ESTABLISHMENT OF SOCIAL COOPERATIVES IN POLAND AND THE DIVERSITY OF THEIR COURSE OF ACTION

The primary objective of this paper is to present the basic requirements for establishing a social cooperatives in Poland and an indication of the diversity of the object of their activity.

The main thesis of this article is the assertion that the essential premises of the creation and operation of social cooperatives in Poland are the needs to reduce social exclusion. This thesis will be verified ex post by examining the main objects of social cooperatives in Poland.

The paper consists of three parts. The first one contains theoretical considerations on the concept of social cooperative and take evidence and the implementation of activities. They have

been integrated into the wider social and economic mainstream of its designates and issues of social capital formation. The second part of the study points to the abundance and spatial distribution of social cooperatives in Poland in the years 2005–2011. The third part of this work concerns the analysis of the subject of social cooperatives in the surveyed enterprises and social economy is a direct way related to the empirical verification of the research hypothesis.

Key words: social cooperative, social exclusion, social economy enterprise, human capital, social capital.